

CHET TILIDA "FAOL TINGLASH" TEXNIKASI:BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALARNING ESHITISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH.

Matqosimova Mohira Erkinbek qizi

ADCHTI, Nemis tili nazariyasi va amaliyoti Kafedrasi o'qituvchisi

Mohiraqina@gmail.com

Haydaraliyeva Gulsevar Husanboy qizi

*ADCHTI, Ingliz filalogiyasi o'qitish metodikasi, Tarjimashunoslik fakulteti
talabasi*

gulsevarhaydaraliva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola chet tilini o'rgatishda "faol tinglash" texnikasining ahamiyatini va bog'cha yoshidagi bolalarda eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish usullarini o'rganadi. Faol tinglash metodikasi bolalarning eshituv malakalarini, so'z boyligini va umumiy til qobiliyatini oshirishda qanday foydali ekanligi ko'rsatiladi. Maqolada o'qitish jarayonida faol tinglashning samarali qo'llanilishini ta'minlash uchun amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: faol tinglash, chet tili, eshitish ko'nikmalari, bog'cha yoshidagi bolalar, til o'rganish, pedagogik usullar, interaktiv metodlar.

Bog'cha yoshidagi bolalar uchun chet tilini o'rganish jarayoni qiziqarli va samarali bo'lishi zarur. Bu davrda bolalar o'z atrofidagi olamni anglash, yangi axborotlarni qabul qilish va o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. "Faol tinglash" texnikasi esa bolalarni eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Hayotiy tajribadan ma'lumki, o'z fikrini og'zaki bayon etish (gapirish) ko'pchilik yoqtiradigan nutq faoliyatining turidir. O'zga shaxsni tinglab tushunish orqali turli axborot olinadi. Nutqiy muloqotda bo'lish odam uchun

zaruriy ehtiyoj sanaladi. Tinglash jarayonida soʻzlovchining ifoda etmish mulohazalarini qisman yoki toʻla-toʻkis tushunib yetmaslik hollari boʻlib turadi. Buning asosiy sababi tinglab tushunishni oʻrgatishga yetarli eʼtibor berilmasligidadir. Nutqni tinglab tushunish deganda, ovozli nutq (gapirish) chogʻida quloq solish, idrok etish va fahmlash anglanadi. Umuman „nutq“ deganda gapirish, tinglab tushunish, oʻqib tushunish va yozuv tushuniladi. Aslida „gapirishni tinglab tushunish“ degan maʼqulroq. Chet til oʻqitish metodikasi tarixiga nazar tashlasak oʻtgan asming 60-yillariga kelib, tinglash nutq faoliyatining turi sifatida atroflicha tadqiq etila boshlandi. Avvallari unga gapirishning uzviy qismi deb qarab kelingan edi. Chet til darsida tinglab tushunishga atayin mashqlar berilmas edi. Maʼlum boʻlishicha, gapirishni oʻrganishdan koʻra tinglab tushunishga erishish qiyinroq kechadi. Ushbu sohaga oid bir- biriga yaqin ikki terminni farqlash talab qilinadi: „tinglash“ — quloq solish (Oz soʻzla — koʻp tingla) va „eshitish“ — eshitish sezgisi (quloq) yordamida tovushni qabul qilish. Tinglovchi tushunishga intiladi, eshituvchi tinglaganini tushunmasligi ham mumkin. Eshitish qobiliyatiga molik shaxs muayyan axborotni tushunish maqsadida soʻzlovchiga quloq soladi, yaʼni tinglash, aniqrogʻi tinglab tushunish sodir boʻladi. Eshitdingmi, deyilganda, tinglab tushunganlikni aniqlamoqchi boʻlinadi. Xullas, „tinglab tushunish“ birikmasi oʻzgalar nutqini (jonli tarzda yoki mexanik yozuvdagisini) idrok etish hamda mazmunini fahmlab yetish maʼnosini ifodalaydi. Tinglash va tushunish (fahmlash) vaqt eʼtibori bilan bir paytda (psixologiya tilida simultan) sodir boʻladi, bu ikki nutqiy hodisa faqat ilmiy tahlil uchungina ajratiladi, xolos. Inson maʼnaviy kamolotga, odatda, eshitish, koʻrish (kuzatish) va, qolaversa, oʻqish tufayli erishadi. Axborot toʻplanishida uchala faoliyat orasida tinglab tushunish eng muhimidir. Qizigʻi shundaki, falon tilda tinglab tushunasizmi, savoli berilmaydi, gapira olasizmi, deyiladi. Idrok aqlning oʻlchovidir. Gapirish va tinglab tushunish ogʻzaki nutq demakdir. Ona tilidagi nutqni tinglab tushunishda shakl va mazmun yaxlit ravishda

idrok qilinadi, chet tilda ifoda vositasi (til materiali) va ifodalanmish mazmun (matn) uyg'unlashishi qiyinchilik bilan kechadi. Mazmunni ilg'ash (payqash) uchun leksik-grammatik hodisalarni yaxshi o'zlashtirgan, boshqacha nytganda, tinglab tushunishning leksik va grammatik ko'nikmalari puxta shakllangan bo'lishi kerak. Shuningdek, chet til tovush tomonini (tovush, tovush birikmalari va ohangni) farqlay olish ko'nikmasi hosil qilinmog'i lozim. Demak, tinglab tushunishning leksik, grammatik va talaffuz ko'nikmalari shakllanishi oqibatida mazkur nutq faoliyati turi bo'yicha malaka hosil qilinadi. Og'zaki matn (audiomatn)ni idrok etib tushunishda leksikani bilish umumiy mazmunni payqashda, grammatikani egallash mazmunni aniq tafsilotlari bilan fahmlashda alohida-alohida ahamiyat kasb etadi. Tinglovchi (auditor) va so'zlovchi (notiq) qo'llaydigan til birliklari muvofiq tushsa, tushunish osonlashadi. Bu, o'z navbatida, til tajribasi bilan bog'liq masaladir. Tinglab tushunish uch bosqichli faoliyat bo'lib, umumiy eshituv idroki (akustik appersepsiya), so'zlarning tovush tomonini (fonematik) farqlash va mohiyatni anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi, bilib olinadi va tushuniladi. Nutq faoliyatining turi va malaka hisoblanmish tinglab tushunish ta'lim maqsadi va vositasi ekanligi (III bobdagi „Chet til o'qitishning amaliy maqsadi" mavzusidan) ma'lum. Bu o'rinda ikki toifadagi, ya'ni, bir tomondan, so'z orqali (tildagi nutqiy tajribaga suyangen holda) va, ikkinchidan, narsa yordamida (hayotiy tajriba, nutq vaziyatini bilish tufayli) tushuna olishning tegishli farqiga yetish kerak. Binobarin, chettil ta'limining dastlabki bosqichida tavsiya qilinadigan nutq, mavzu va vaziyatlari o'quvchilarga tanish, oldindan ma'lum, til materiali esa ular uchun butunlay yangi, notanishdir.

Tinglash uchun matn (audiomatn)larni tanlashda yoki yaratishda gap ko'p. O'quvchilarning yoshiga mos, qiziqishini uyg'otadigan, mantiqan aniq, nutqning monolog va dialog shaklini o'z ichiga olgan, axborotga boy audiomatn o'z tinglovchisiga yoqib tushadi. Eshitish sezgisi va analizatori orqali axborot olishning asosiy manbalari sifatida muallim nutqi, auditiv texnikaviy qurollardan magnitofon

va grammofon yozuvi hamda radio eshittirish, audio vizual vositalardan ovoqli diafilm, kinofilm (yoki undan parcha) va televizion ko'rsatuvlar xizmat qiladi.

Tinglab tushunishning muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun quyidagi uch omil nazarda tutiladi. Tinglovchining o'ziga bog'liqlik (eshitish malakasining rivojlanganligi, xotirasi, diqqati xususiyatlari), tinglash shart-sharoiti (nutq tezligi, tilmateriali hajmi va shakli hamda so'zlanayotgan nutqning qan cha vaqt davom etishi) va, nihoyat, qo'llangan materialning lingvistik jihatlari (tinglovchi til tajribasiga mos kelish-kelmasligi) hisobga olinadi. Muhim masalalardan yana biri tinglangan matnni tushunish qay sabablarga ko'ra osonlik yoki qiyinchilik bilan ro'y berishini aniqlashdir. Qiyinchiliklar va ularning sabablarini bilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq faoliyati turlarining har biriga xos qiyinchiliklar mavjud. Tinglab tushunishda sodir bo'ladigan qiyinchiliklar birtalay. Ularni bilish chet til o'rgatishda hal qiluvchi shartlardandir. Idrok etish, jumladan nutqni idrok etib tushunish muammolari jahon ruhshunosligida ancha mufassal ishlab chiqilgan. Chet til o'qitish metodikasi fani mavjud nazariy mulohazalardan samarali foydalanadi. Maktab sharoitida o'quvchilarning tinglab tushunishi sohasidagi qiyinchiliklar quyidagilardan iborat:

1. Tilga oid shakliy qiyinchiliklar. Ma'nosi har xil, tovush shakli esa o'xshash so'zlami (omofonlami) yoki chet til fe'lining majhul darajasini tinglash va tushunish murakkablik kasb etadi. Omofon va majhul fe'l bir qarashda tanishga o'xshaydi, biroq audiomatnning mazmunini payqashda xiyla qiyinchilik tug'diradi.

2. Mazmunga doir qiyinchiliklar. Olinayotgan axborot qamrovidagi nima, qayerda, kim bilan, qachon bo'lishi kabi dalillarni idrok etish bobida yoki ular orasidagi bog'lanishni ilg'ab olish, shuningdek, umumiy g'oyaga taalluqli qiyinchiliklar mavjuddir.

3. Nutqiy idrok qilishning shart-sharoitidagi qiyinchiliklar. Bulardan nutq tezligi, ohangi va mexanik yozilgan audiomatnning murakkabligini eslatish kifoya.

Shu bilan birga audio-matnni bir marta idrok etish, notanish odamni tinglash, ovozdagı o'zıga xoslik kabilar ham tushunishda g'ov bo'lishi tabiiy.

4. Nutq shakliga oid qiyinchiliklar. Dialog nutqda javob qaytarish, monologni tinglashda esa uzun jumlamani eshitish xotirasida saqlash o'quvchi uchun muayyan qiyinchilik keltirib chiqaradi.

5. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan sodir bo'ladigan qiyinchiliklar. Ular lisoniy — leksik, grammatik va fonetik qiyinchilik deb ataladi. Leksikada juft tushunchalar (dunyo tomonlarini ifodalovchi so'zlar), ko'p ma'nolilik (pohsemiya), turg'un birikmalardagi so'z ma'nosi, yordamchi so'zlar, grammatik jihatdan ona tilida yo'q hodisalar yoki fonetik tarafdı so'zning yozuvda va talaffuzda keskin tafovuti, urg'u va ohangning o'xshamasligi tegishh qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

6. Audiomatn tuzilishiga oid qiyinchiliklar. Audiomatnning tuzilishi (kompozitsion-mazmunıy strukturasi) ham qiyinchiliklarga olib kelishi aniqlangan. Chunki bayon etilayotgan axborotni ilg'ab olishga uning bevosita daxli bor. Gapning yoki abzasning bir-biriga mantiqan „yopishishi“, kontekstning yuzaki yoki chuqurligi, notanish leksik birliklar ishtiroki va qator o'xshash kompozitsion mazmunıy holatlar audiomatnning tushunilish darajasini belgilovchi omillardir. o'quvchi tinglab tushunishda duch keladigan qiyinchiliklarni e'tirof etishdan maqsad ularning oldini olish choralarni ko'rishdir. Qiyinchiliklar mehnat va vaqt talab qiladi, maxsus mashqlarni bajarish zaruriyatini tug'diradi. Qiyinchiliklarni o'z vaqtida bartaraf qilish (neytrallashtirish) yo'li bilan ta'lim jarayonini jadallashtirish va o'qitishning eng maqbul (optimal) metodikasini ishlab chiqishga muvaffaq bo'linadi. O'quv dasturining og'zaki nutq qismidan joy olgan umumıy talablardan tashqari faqat tinglab tushunish uchungina mo'ljallangan jumlaıar ro'yxati ham keltiriladi. Bular o'quvchilar faqat o'qituvchini tinglaganda bilib olishga beriladigan jumlaıar ekanligini eslatib o'tish joizdir. Gapirish va o'qishda o'zlashtiriladigan leksik va grammatik materialni tinglab tushunishga

ham oidligi muallimlarga ayon. O'quvchilarga tinglash uchun namunaviy bo'lmish muallimnutqi katta ahamiyatga molik. Darsni chet tilda olib borishdek metodik qoidaga rioya qilish zarurdir. Gapirish va o'qish materialini tinglab tushunish yordamida mustahkamlash hamda takrorlash ushbu nutq faoliyati turini ta'lim vositasi maqomiga kiritadi. Dars boshlanishidagi chet til sun'iy muhitini yaratishga mo'ljallangan mashqlarning ko'p qismi tinglab tushunish bo'yicha bajariladi. Darsning asosiy qismi va yakunida ham tinglab tushunish mashqlari yetakchilik qiladi. Boshqa nutq faoliyati turlaridan farq qilib, tinglab tushunish chet til o'rgatish davomida ta'lim maqsadi va vositasi tarzida o'rganiladi. Maqsad sifatida uning amaliy o'rganilishi chet tilda axborot olishni bildiradi. Barcha og'zaki nutq va o'qish mavzulari qamrovidagi mazmun tinglab tushunish orqali o'zlashtiriladi. Gapiriladigan va o'qiladigan paytda o'zlashtirilgan axborot tinglab tushunish uchun ham taalluqli. Ta'lim vositasi tarzida qaralganda, tinglabni o'rganishda qo'llash nazarda tutiladi. Yangi nutq birliklarining taqdimotini "mashq qilish, qo'llanilish bosqichlarini tinglab tushunishsiz tasavur etib bo'lmaydi. nutq faoliyatining to'rtala turidan birortasi ushbu darsda mashq qilinmasligi mumkin, biroq bu qoida tinglab tushunishga tegishli emas. Xohlagan bir mashg'ulotda gapirish yoki o'qish, yoki yozuv mashq qilinmasligi mumkin. Biroq dars bor ekan, tinglab tushunish bo'ladi. Chunki Muallim chet tilda gapirish bilan dars boshlaydi, darsni o'tadi va uni yakunlaydi, demak, tinglovchi sifatida o'quvchi gavdalanadi. Nutqni tinglab tushunishni o'rgatishda nimalarga ahamiyat beramiz. Birinchidan, nimani o'rgatish, ikkinchidan, qanday qilib o'rgatish va, nihoyat, tushunganlikni qaysi yo'l bilan aniqlashni bilish talab qilinadi. Bu uchala masala alohida-alohida ko'rib chiqiladi. O'quvchiga tinglab tushunish jarayonida quyidagilar o'rgatiladi: so'z va so'z birikmalarining shaklini va grammatik strukturalarni g'ayrisohib ravishda farqlay olish; nutq namunasi (jumla)ni tinglab, oldindan fahmlay olish; eshitish xotirasi hajmini o'stirish; o'rganilgan til materialini turli birikmalarda tushuna olish; texnikaviy vositalarga yozilgan nutqni tushunish; bir karra aytilgan

fikmi fahmlash; mo‘tadil (o‘quv dasturida qabul qilingan) tezlikdagi nutqni tushunish; audiomatnda notanish leksik birliklar bo‘ladi. Uning umumiy mazmun va mohiyatini ilg‘ab olish; turli yo‘nalishdagi (tasviriy, ertaknamo, ko‘p planli) audiomatni tushunish. Turli ta‘lim bosqichlarida mazkur ishlarning o‘rni va bajarilish xususiyati har xil tartibda bo‘ladi. Undan tashqari erkak va ayol ovozi eshitish, muallim va boshqalarni tinglash, yosh va qariylar nutqini tinglash, so‘zlovchini ko‘rib va ko‘rmadan tinglash kabilarni amalda qo‘llash tavsiya etiladi. Tinglab tushunishni o‘rgatish bo‘yicha turli yo‘nalishlarni amaliyotda qo‘llanib kelinadi. Ulardan biri — avvalo til materialini, keyin nutq faoliyatini o‘rgatishdir. Bu metodik g‘oyaga binoan so‘z, so‘z birikmasi, gaplarni bilib olishni mashq qilib, so‘ngra o‘quvchilar diqqati o‘rganilgan materialning mazmun tomoniga tortiladi. Ushbu yo‘l bilan tinglab tushunishni o‘rgatish samarasi past bo‘ladi, unda ortiqcha vaqt sarflanadi, binobarin, u maqbul metodik usul deb topilmaydi. Muallimlar qo‘llaydigan ikkinchi yo‘nalishga ko‘ra, tinglab tushunish nutq malakalarini shakllantirish bilan bevosita bog‘liq holda olib boriladi. Gapirish, o‘qish va yozuvni o‘rgatish jarayonida o‘quvchilar tinglab tushunish bilan shug‘ullanishadi, shu bilan bir paytda til materialini o‘rgatishga ham e‘tibor berib boriladi. Ushbu metodik usul samaraliroqdir. Ma‘lumki, gapirish va tinglab tushunish jarayoni og‘zaki nutqning ikki uzviy bog‘langan tomonlaridir. Ularda ishlatiladigan leksik va grammatik hodisalar umumiydir. Shuning uchun ham tinglab tushunishni o‘rgatishga kirishilar ekan, albatta gapirishni egallash davrida tinglash bilan ham mashg‘ul bo‘lingani ma‘quldir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoshimov O‘, Yaqubov I. Ingliz tili o‘qitish metodikasi, Toshkent, “Sharq” nashriyoti, 2003.

2. Z. Nishonova; “Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi”

3.Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi, Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 1996.

4.Pinter A. Teaching Young language Learners. Oxford university Press, 2015.

5. Agzamova D.B. English teaching methodology. Tashkent.: Barkamol fayz